

RAFAŁ URABANIAK*

WSPÓŁCZESNE MIASTO – W POSZUKIWANIU CENTRUM**MODERN CITY – IN SEARCH OF THE CENTER****Streszczenie**

Przedmiotem niniejszego artykułu jest „agora”, miejsce multiplikowane w przestrzeni miasta, mające stanowić jego centralny punkt, niekiedy ikonę. Autor pracy postara się rozważyć zachodzące przemiany miejskiego centrum. Pojęcie centrum/agory w ostatnich czasach bardzo silnie ewoluowało, zyskując zdecydowanie nowe konteksty, nowe znaczenia, jak również powiększając nie tylko swoją powierzchnię, ale i multiplikując się.

Przykładem „rozłania się” centrum może być Poznań, któremu poświęcona jest druga część pracy. Mieszkańcy miasta, nie postrzegają centrum w kategoriach jednego wyznaczonego obszaru w przestrzeni, ale widzą je znacznie szerzej.

Słowa kluczowe: wzrost centrum, pojęcie centrum

Abstract

The subject of the present article is "agora", a place multiplied in the area of the city, supposed to constitute its central point, at times even its icon. The author of the work shall consider the changes of the "urban" center. The notion of center/agora has evolved immensely over the last years, acquiring new contexts, new meanings, as well as expanding its area and multiplying itself.

Poznań can be an example of "dispersion" of the center, to which the second part of the work is dedicated. The citizens do not perceive the center as one, designated area but see it from a wider viewpoint.

Keywords: growth of center, notion of center

* Mgr Rafał Urbaniak, inspektor, Urząd Gminy w Suchym Lesie.

1. Poszukując centrum

Decydując się na poszukiwanie centrum, autor skazuje siebie na bardzo trudne zadanie ustalenia, czym tak naprawdę jest centrum, jakie miejsce zajmuje w strukturze miasta i co ono właściwie oznacza. Ogólna refleksja dotycząca postrzegania miasta, jaką przywołał Z. Bauman, może wskazywać na skalę trudności: „Miasto, jakie wyłoniło się z dziejów nowożytnych, jest wszystkim, tylko nie przestrzenią jednorodną. Jest raczej zbiorem jakościowo odmiennych obszarów o zróżnicowanej i zdecydowanie wybiórczej atrakcyjności”¹.

Na podobną komplikację uwagę zwrócił A. Wallis, pisząc że: „Pojęcie centrum łączy w sobie dwa całkiem różne zakresy. Pierwszym jest geometryczne znaczenie środka – w tym przypadku środka miasta. Drugim jest znaczenie metaforyczne jako punktu ciężkości bądź też głównej osi określonego zjawiska. (...). W pojęciu centrum występują oba te zjawiska”².

Rozważając pojęcie *centrum*, okazuje się, że do dyspozycji mamy wielość ujęć i rozwinięć tego słowa, określanego jako pępek świata, środek świata – metropolia, miasto globalne, centrum kontynentu, kraju, regionu, dzielnicy, tudzież główny plac/ulica we wsi, centrum – peryferie, centrum handlowe, np. na peryferiach miasta, centrum mody, centrum urody itd., które potrafi być zwodnicze i nieadekwatne do widzianej i opisywanej rzeczywistości.

Ponad wszelką wątpliwość należy stwierdzić, że tym co dziś określamy mianem centrum (w rozumieniu centralny punkt miasta) w odległej przeszłości była agora, miejsce gdzie koncentrowało się życie polityczne, społeczne, gospodarcze i sakralne. Katedra bądź ratusz stanowił **ten** punkt, to centrum, wokół którego zakładano i rozwijano kolejne warstwy miasta. „Miasto bez centrum jest skandalem, koszmarnym snem”³. To w tym miejscu skupione są najważniejsze instytucje, to tu jest ich najwięcej, to na tym obszarze życie społeczne tętni najmocniej. To właśnie centrum miasta, jak powie Wallis A.: „oznacza obszar, który dzięki swym urbanistycznym i architektonicznym wartościom pozwala na największą koncentrację publicznych procesów społecznych, stanowiących warunek społecznej integracji i rozwoju ludności miasta oraz jego społecznego zaplecza”⁴.

Poszukiwanie, dążenie do proporcji trwało już od dawna. Wybitnym tego przykładem są koncepcje miasta idealnego – *citta ideale*, w tym projekty m.in.: Antonio di Pietro Averlino, Tomasza Morusa, Tomasza Campanelli, Karla Fouriera, Roberta Owena, Ebenzera Howarda, Etienne Cabeta, Theodora Dezamy`ego, J. Silka Buckinghamama, Roberta Pemberton, Williama Morrisa. Pochylając się nad tymi koncepcjami, bez większych trudności jesteśmy w stanie wskazać „serce” miasta, miejsce które bije najmocniej, wokół którego zorganizowana zostanie cała reszta, i któremu zostanie na swój sposób podporządkowana.

Na szczególną uwagę, w kontekście możliwości wielopłaszczyznowego rozpatrywania centrum, zasługuje koncepcja Howarda, a raczej jej dalsze rozwinięcie, w postaci policentrycznych regionów miejskich. W tym przypadku mamy wyjątkową sytuację wyraźnego przesunięcia nacisku i hierarchizację „centrum”. Odejście od punktu centralnego jednego miasta, do pojmowania centrum jako miasta/miast, pełniących funkcje centralne wobec regionu, jest w swojej skali niezwykle wyjątkowe. Zmusza to bowiem do głębokiego zastanowienia nad rozpatrywaniem przestrzeni geograficznej i społecznej, w kontekście liczby, jakości oraz funkcjonalności tego co w jednym i drugim przypadku będziemy nazywali centrum.

Wraz z postępującym rozwojem cywilizacyjnym, dynamiczną urbanizacją dochodzi do bardzo znaczących przeobrażeń. Agora zmieniła swój kształt oraz charakter. „Tam” nie zapadają już ważne decyzje, „tam” – czyli gdzie? Centrum przestaje być jednorodnym obszarem o wyraźnej delimitacji geograficznej i jasnych funkcjach. Systematycznie się rozrasta, i to na wielu płaszczyznach – społecznej, funkcjonalnej, przestrzennej (il. 1). Co więcej, w celu opisanie tudzież definiowania *centrum*, w dyskurs naukowy wprowadzone zostały całkiem nowe i nieznanie wcześniej pojęcia: „Pojęcie centrum miasta (czy też obszaru, do którego polscy badacze przedmiotu odnoszą pojęcie centrum) w światowej literaturze

problemu ma również wiele określeń, jak np. *iner city, town center, civic center, central business district (CBD), core, hard core, business core, Centre de commerce, Geschäftszentrum*⁵.

Wzrost centrum to nic innego jak wzrost skali miast. Ich szybki rozwój prowadzi do narastającej niejednorodności urbanistycznej i społecznej. Tworzony jest silny kontrast pomiędzy obszarami miejskimi, pomiędzy centrum a peryferium, powstaje dysharmonia. Znamienitym tego przykładem może być obraz przedstawiony przez Joela Garreau w książce pt. „Edge city. Life on the New Frontier”, powstawania przy głównych arteriach komunikacyjnych, ale wewnątrz miasta, takich nowych, miejskich ośrodków handlowych, biznesu i rozrywki⁶.

Nie dość, że dochodzi do zmiany sposobu postrzegania centrum, nie dość, że rozplywa się ono na mapie miasta, powstaje taka sytuacja: „Mall, podobnie jak Disneyland, jest amerykańskim wynalazkiem, który zmienia charakter europejskiego miasta i styl życia jego mieszkańców, peryferyzuje centrum i centralizuje peryferie, przekształcając w ten sposób odwieczny kod kulturowy miejskiej przestrzeni”⁷. Pojawienie się centrum handlowego wprowadza nas na nową płaszczyznę rozważań. Wydarzenie z 1916 roku, kiedy w Lake Forest zbudowano pierwsze na świecie centrum handlowe, które w sposób diametralny zmieniło oblicze miasta, zbudowało nowe podejście myślenia i działania. Centrum zawsze pojmowane było jako miejsce wolne, miejsce ze wszystkich stron otwarte, tzn. nie wygrozione od świata zewnętrznego. Centra handlowe wprowadziły nową jakość: „Każde centrum starało się odizolować konsumenta od świata zewnętrznego”⁸, nowe podejście: *Dewiza centrum nowego typu brzmiała: Forget your car, forget the street, forget services, forget yourself*⁹. Powstała sytuacja zdaje się być o tyle znamienita, że do rangi „sacrum” wyniesione zostało miejsce, o jakim byśmy nie pomyśleli, że może zostać „uświęcone” – najbardziej mówiąc „sklep”. Centrum handlowe przeistoczyło się w typ miejsca świętego, gdzie odprawiany jest sakralny rytuał kupna. W tym względzie siła ciężkości przeniesiona została gdzieś na dalekie obrzeża, gdzie teraz toczy się życie towarzyskie, spędza się czas. Słusznie i dobitnie stwierdza B. Jałowiecki, mówiąc: „Miasto staje się zbędne, obce i niebezpieczne. Między przydomowym garażem a parkingiem centrum handlowego rozciąga się pustka”¹⁰.

2. Percepcja centrum

W tej części autor omówi wyniki badań, które przeprowadził w Poznaniu na próbie 100 osób. Badania dokonano za pomocą wywiadu kwestionariuszowego. Celem autora była odpowiedź na pytania dotyczące tego, jak widzą centrum miasta sami mieszkańcy oraz gdzie je lokalizują. Uzyskane odpowiedzi pozwolą nam poznać, jak mieszkańcy dzielą przestrzeń miasta, jakie funkcje ich zdaniem centrum pełni, jak mieszkańcy dzielą i waloryzują przestrzeń swojego miasta.

W świetle badań ankietowych 80% respondentów jest w stanie wskazać na istnienie „różnych” obszarów. Dla 51% badanych liniami demarkacyjnymi oddzielającymi obszary zamożności i ubóstwa jest ich wygląd, architektoniczna fasada budynków, zamożność mieszkańców.

Bez wątplenia geograficznym i historycznym centrum miasta jest obszar Pręgierza, Ratusza, wraz z okalającymi kamienicami tworzący panoramę Starego Rynku. Do niego też odwołało się 39% respondentów, wskazując na centrum właśnie ten obszar. Tak jak większość badanych „punktowo” zidentyfikowało miejsce najintensywniejszej ludzkiej aktywności, tak 27% poznaniaków przydało mu inny zasięg, „rozlewając” je na obszar Starego Rynku, ulicę Św. Marcina i plac Wolności. W tych też okolicach skupiona jest największa liczba instytucji finansowych, usługowych, klubów, kawiarni (tabela 1).

Tabela 1

Lokalizacja centrum miasta według poznaniaków

Wyróżnione elementy centrum	Odpowiedzi w %
Stary Rynek	39,0
ul. Św. Marcin + plac Wolności + Stary Rynek	27,0
ul. Św. Marcin + Stary Rynek	16,0
Plac Wolności	8,0
ul. Św. Marcin + 27 Grudnia	5,0
ul. Św. Marcin	5,0
Razem w %	100,0

Prezentując wskazane przez respondentów miejsca centralne miasta, warto porównać je z wynikami dotyczącymi funkcji jakie one pełnią w opinii badanych (tabela 2). Gros respondentów (28%) centrum miasta postrzega jako centrum handlowe, niewiele mniej jako miejsce o funkcjach rekreacyjnych (26%). Zastanawiać może niski poziom odpowiedzi określających funkcje centrum jako miejsce o dużej aktywności biznesowej czy funkcji administracyjnej, na co w każdym z przypadków wskazało po 16% respondentów. Zdaje się, iż na wynik ten, w szczególności dotyczący funkcji administracyjnych, ma wpływ fakt dużego rozproszenia urzędów w przestrzeni miasta, w przypadku zaś biznesu jest on względnie silnie skoncentrowany. Najmniej badanych, 14%, określiło funkcję centrum jako usługowe.

Tabela 2

Funkcje centrum w opinii mieszkańców

Wyróżnione funkcje centrum	Odpowiedzi w %
Handlowe	28,0
Rekreacyjne	26,0
Biznesowe	16,0
Administracyjne	16,0
Usługowe	14,0
Razem w %	100,0

Zestawiając przedstawione wyniki, otrzymamy taką sytuację, w której Stary Rynek w opinii mieszkańców pełni głównie funkcję handlową, z kolei najbardziej rozrywkowym miejscem jest obszar ul. Św. Marcin, placu Wolności wraz ze Starym Rynkiem (tabela 3).

Tabela 3

Miejsca centralne i funkcje, jakie pełnią

Wyróżnione miejsce jako centrum	Odpowiedzi w %	Wyróżniona funkcja	Odpowiedzi w %
Stary Rynek	39,0	Handlowa	28,0
ul.Św. Marcin + plac Wolności + Stary Rynek	27,0	Rekreacyjna	26,0
ul.Św. Marcin + Stary Rynek	16,0	Biznesowa	16,0
ul.Św. Marcin + 27 Grudnia	10,0	Administracyjna	16,0
Plac Wolności	8,0	Usługowa	14,0
Razem w %	100,0	Razem w %	100,0

Refleksja nad pojęciem *centrum* w ogóle oraz *centrum miasta* w szczególności, tylko z pozoru wydawać by się mogła odległa. Rzeczywistość, w którą każdy uczestnik miejskiego życia jest zatopiony, zmusza do połączenia tych ujęć. Przeobrażenia społeczne, ekonomiczne, których barometrem może być miasto, nadają omawianemu w niniejszym artykule pojęciu, nowe znaczenia, nowe płaszczyzny definiowania. Coś, co w odległej historii było czytelne i jasne względnie jednorodne, obecnie przestaje już być takie. Centrum, co starał się pokazać tu autor, ulega gradualizacji i wieloznaczności. Co więcej, sama „centralność miejsca” we współczesnym mieście została zmultiplikowana i przeniesiona, niekiedy poza jego obręb. Szalenie trudno jest wskazać „serce miasta” we współczesnych, jakże skomplikowanych i dużych, jednostkach miejskich. Przykładem tego stanu rzeczy może być chociażby Poznań, gdzie sami mieszkańcy wskazali kilka miejsc centralnych w mieście.

Jest jedno czy może więcej „serc”, gdzie biją one najmocniej? To pytanie pozostawia autor czytelnikowi.

Przypisy

- ¹ Z. Bauman, *Wśród nas, nieznajomych – czyli o obcych w (po)nowoczesnym mieście*, [w:] A. Zeidler-Janiszewska (red.), *Pisanie miasta – czytanie miasta*, Poznań 1997, s. 149.
- ² A. Wallis, *Informacja i gwar. O miejskim centrum*, Warszawa 1979, s. 19.
- ³ T. Sławek, *Akro/Nekro?polis: wyobrażenia miejskiej przestrzeni*, [w:] A. Zeidler-Janiszewska, *op. cit.*, s. 17.
- ⁴ A. Wallis, *op. cit.*, s. 24.
- ⁵ P. Śleszyński, *Kształtowanie się zachodniej części centrum Warszawy*, Prace Geograficzne Nr 196, PAN, Warszawa 2004, s. 24.
- ⁶ J. Garreau, *Edge city. Life on the New Frontier*, New York 1991.
- ⁷ B. Jałowiecki, *Spoleczny język architektury od gotyckiej katedry do hipermarketu*, [w:] B. Jałowiecki, A. Majer, S.M. Szczepański, (red.), *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, Warszawa 2005, s. 33.
- ⁸ G. Makowski, *Świątynia konsumpcji. Geneza i społeczne znaczenie centrum handlowego*, Warszawa 2003, s. 46.
- ⁹ Ibidem, *op. cit.*, s. 46.
- ¹⁰ B. Jałowiecki, *op. cit.*, s. 35.

1. In search of the center

Having decided to search for the center, the author aims at determining what a center really is, what position it has in the structure of the city and what this actually means. A general reflection concerning the perception of the city, which was raised by Bauman, can point to the degree of difficulty of this task: "The city which evolved from the modern history, is everything but a homogenous space. It is rather a collection of quality-differing spaces of a diverse and definitely selective attractiveness".

Attention was brought to a similar entanglement by Wallis, who wrote that "The notion of center combines two totally different scopes. The first is the geometric meaning of the center – in this case – the center of a city. The second is a metaphorical meaning, as the center of gravity or the main axis of a particular phenomenon (...). Both of these phenomena appear in the notion of the center".

Reflecting upon the notion, it appears that we have a multiplicity of formulations and explications of the word "center" at our disposal, defined as the hub of the universe, the center of the world – metropolis, global city, center of a continent, country, region, neighbourhood, or the main square/street in a village, center-periphery, trade center e.g. on the outskirts of a city, fashion center, beauty center etc., which can be deceptive and inadequate to the perceived and described reality.

Beyond all doubt what we define as center today, understood as the central point of a city, in distant past was an agora, a place where the political, social, economic and religious life was concentrated. Cathedral or townhall constituted "this" point, this center around which subsequent layers of the city were established and developed. "City without a center is a scandal, a nightmare". In this place the most important institutions are gathered and social life is most vibrant. It is the city center that, as was stated by Wallis "... means the area, which due to its urban and architectural values allows for the highest concentration of public and social processes that constitute the condition of social integration and development of the citizens and the social infrastructure of the city".

Searching for proportion has been long ongoing. An outstanding example of this are the concepts of ideal city – *citta ideale*, including designs of: Antonio di Pietro Averlino, Thomas More, Tommaso Campanella, Karl Fourier, Robert Owen, Ebenezer Howard, Etienne Cabet, Theodor Dezamy, J. Silk Buckingham, Robert Pemberton, William Morris. When looking at these concepts, without major difficulties we can point to the "heart" of the city, a place that is most vibrant, around which the rest is organized and to which everything is submitted.

Howard's concept, or rather its further elaboration in the form of policentric urban areas deserves due attention in the context of multi-surface consideration of the center. In this case we have an extraordinary situation of a clear displacement of emphasis and arranging the "center" in a hierarchy. Departure from the central point of one city to regarding the center as a city/cities performing central functions for the region, is in its scale extraordinary. For this forces us to reflect upon considering geographical and social area in terms of numbers, quality and functionality of what in both cases we shall call the center.

Together with the ongoing civilization development and dynamic urbanisation crucial transformations take place. Agora has changed its shape and character. No crucial decisions are made "there", "there" meaning where? The center no longer constitutes a homogenous area with clear geographical delimitation and clear functions. It expands systematically, on many grounds – social, functional, and spatial (ill. 1). Moreover, to define the center, new notions were introduced in scientific discourse: "In world literature on the issue the notion of city center (or an area, to which Polish researchers in the field relate the notion of center) also has a number of definitions, e.g. inner city, Town center, civic center, central business district (CBD), core, hard core, business core, center de commerce, *Geschäftszentrum*".

Growth of the centre is nothing else but the growth of the scale of the cities. Their rapid development leads to growing urban and social diversity. There is a strong contrast made between the urban areas, between the center and the outskirts – disharmony arises. An outstanding example of that is the image created by Joel Garreau in his book "Edge city. Life on the New Frontier", where new urban trade, business and entertainment centers arise next to arterial roads but within the city.

Not only does the way of perceiving the center change as it disperses, but also the following situation arises: Mall, similarly to Disneyland, is an American invention that changes the European character of a city and the lifestyle of its citizens, "periferizes" the center and centralizes the periphery, transforming in this way the everlasting cultural code of urban space". Appearance of a trade center introduces us to a new sphere of considerations. The event of 1916, when the first trade centre was built in Lake Forest, diametrically changed the image of the city and created a new philosophy of thinking and acting. The center was always perceived as a free space, open from all sides, i.e. not separated from the outer world. Trade centers introduced a new quality: "Every center strived at isolating the consumer from the outer world", a new philosophy: "Motto of the center of a new type was: Forget your car, forget the street, forget services, forget yourself". The new situation that appeared seems to be significant in that a place that we would have never thought could be sanctified, to put it bluntly – a shop, has acquired the rank of "sacrum". Trade center has been transformed into a sacred type of place, where the sacred ritual of buying takes place. In this respect, the force of gravity has been transferred to the outskirts where social life runs, and where time is spent. Rightly and emphatically does Jałowicki state: "The city becomes redundant, unfamiliar and dangerous. Between a garage adjacent to the house and a trade center parking – empty space stretches"¹.

2. Perception of the center

In this part of the work, the author attempts to discuss the results of research, which was conducted in Poznań on the sample of 100 people. The research was carried out with the usage of a questionnaire survey. The aim was to answer the question concerning whether and how the citizens see the center and where they locate it. Obtained answers will allow us to see how the citizens divide the area of the city, what functions according to them the center has, and how they valorize the area of their city.

In the light of the questionnaire survey, 80% of the respondents is able to point to existence of "different" areas. For 51% of the surveyed, the demarcation lines that separate the areas of affluence from poverty are: appearance, architectural facade of buildings, wealth of the citizens.

Doubtless, the geographical and historical center of the city is the area of Pręgierz (Pillory) and Townhall, together with the surrounding tenement houses creating the panorama of the Old Market Square.

To this area 39% of the respondents referred as the center. Just as most of the surveyed identified the place of the highest human activity as a point, 27% of citizens of Poznań assigned it another range "dispersing" it to the area of the Old Market Square, Św. Marcin Street and plac Wolności (Liberty Square). In these areas the greatest number of financial and service institutions, clubs and cafés is gathered (table 1).

Table 1

The localization of the city center according to the citizens fo Poznań

The distinguished elements of the center	Responses in %
Old Market Square	39,0
Św. Marcin Street + plac Wolności + Old Market Square	27,0
Św. Marcin Street + Old Market Square	16,0
Plac Wolności	8,0
Św. Marcin Street + 27 Grudnia Street	5,0
Św. Marcin Street	5,0
Total %	100,0

Presenting the central points of the city indicated by the respondents, it is worth comparing them to the results concerning the function that they play according to the surveyed (table 2). A large number of respondents (28%) sees the center of the city as a trade center, not much fewer as the center of recreational functions (26%). Intriguing might be the low level of response defining the functions of the center as administrative or of high business activity, what, in each case, was pointed out by 16% of respondents. It seems that this result, especially the one concerning administrative functions, is influenced by the fact of high dispersion of municipal offices in the area of the city, whereas in the case of business, it is relatively highly concentrated. The lowest percentage of the surveyed – 14%, pointed to the service function of the center.

Table 2

Functions of the center according to the citizens

The distinguished functions of the center	Responses in %
Trade	28,0
Recreational	26,0
Business	16,0
Administrative	16,0
Service	14,0
Total %	100,0

Juxtaposing the introduced results, we get a situation in which the Old Market Square plays mainly trade functions according to the citizens, on the other hand the most entertaining area is Św. Marcin Street and plac Wolności together with the Old Market Square (table 3).

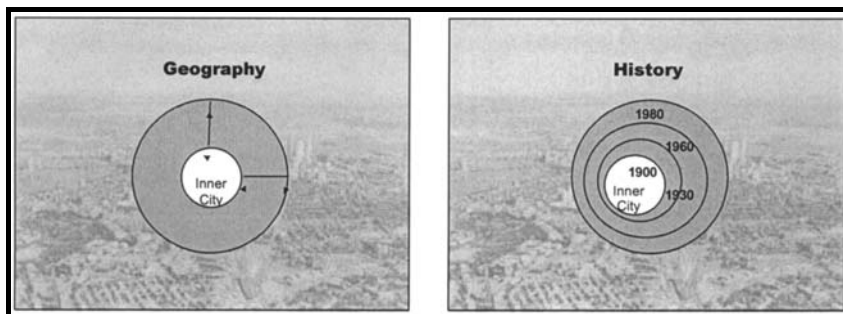
Table 3

The central places and the functions they play

Places distinguished as the center	Responses in %	Distinguished function	Responses in %
Old Market Square	39,0	Business	28,0
Św. Marcin Street + plac Wolności + Old Market Square	27,0	Recreational	26,0
Św. Marcin Street + Old Market Square	16,0	Business	16,0
Św. Marcin Street + 27 Grudnia Street	10,0	Administrative	16,0
Plac Wolności	8,0	Service	14,0
Total %	100,0	Total %	100,0

A reflection on the notion of the "center" in general and the "center of the city" in particular, seems only ostensibly distant. The reality in which every participant of city life is engrossed, forces us to combine these depictions. Social and economic transformations, whose barometer can be constituted by the city, continuously give new meanings, new levels of definition, to the notion discussed in the present article. What in the distant past seemed to be clear and relatively homogenous, at present seems to be so. The center, what the author attempted to show in the present article, undergoes gradualisation and polysemy. Moreover the very "centrality of the place" in the contemporary city has become multiplied and transferred at times beyond its bounds. It is extremely difficult to point to the "heart of the city" in contemporary complicated and large urban units. An example of such a status quo is Poznań, where the citizens themselves pointed to a number of central places in the city.

Is there one or maybe more "hearts" where they beat the strongest? The author shall leave this question to the reader.

II. 1. Przestrzenny wzrost centrum (źródło: wykładu A. Otgaara, Uniwersytet im. Erasmusa w Rotterdamie, którego autor pracy był studentem, Rotterdam 2002)

III. 1. Source: from the lecture by A. Otgaar, Erasmus University in Rotterdam, the author of the work being his student, Rotterdam 2002